

A 10—14 éves korúak anyanyelvi nevelése a családban

Az anyanyelvi nevelés gondjairól, fejlesztéséről tanulmányok egész sora jelent meg az utóbbi években. Egyre több pedagógus szemléletében és tanítási gyakorlatában okoz ez öröndetes javulást. A legjobb szaktanárok eredményei ellenére is el kell azonban ismernünk, hogy anyanyelvi nevelésünk még mindig nem elég hatékony. Egyik — semmiképpen sem elhanyagolható — okát abban látom, hogy sajnos, még számos tanuló nem jut el az anyanyelvi ismereteknek olyan szintjére, amely biztosíthatná előrehaladását, mert beszédkészsége fejletlen. Ebből a szempontból nagy szerepe van a szülőknek, az otthon beszélt családi nyelvnek. A család feladata, hogy a gyermeket társadalmi lényé nevelje, ehhez pedig az is szükséges, hogy nyelvében is a társadalom igényeihez idomítsa. A szülők felelőssége azért is igen nagy, mert a családi nyelv nyomai rendkívül tartósak és maradandóak.

A családban elmulasztott nyelvi nevelés feladatait nem könnyű az iskolában pótolni. Az a gyermek, akinek szegényes a szókészlete, nehezebben érti meg a tanár magyarázatát, a tankönyv szövegét. Ha a köznyelvet sem ismeri eléggé, akkor a szakismeretek elsajátításában is nagy nehézségei támadnak. Mivel az iskolai oktató-nevelő munka sikere nagymértékben függ attól, milyen nyelvi kultúráltságot hoz magával a tanuló szűkebb környezetéből, lényeges dolog, hogy az anyanyelvi nevelés mind több családban központi helyre kerüljön. A pedagógusok igen fontos feladata tehát, hogy a családban történő anyanyelvi nevelést figyelemmel kísérjék, támogassák, törődjenek a szülők nyelvi tudatának kialakításával, illetve fejlesztésével. Ehhez a munkához kívánok csatlakozni néhány hasznosnak vélt gondolattal az alábbiakban.

1. A nyelv és a beszéd az emberi társadalom közös alkotása, kizárólag az emberé. Mindenütt jelen van. Valamilyen hatása alá kerülünk születésünk pillanatától halálunkig, hiszen egész életünket beszédünkkel irányítjuk. Jól tudjuk, nyelv nélkül nem létezne társadalmi, tudományos és technikai fejlődés. Általa válik lehetővé a tudás átadása. Csak így valósulhatott meg évezredekken keresztül, hogy az egymást követő nemzedékek felhasználhatták elődeik tapasztalatait, s nem kellett előről kezdeniük az ismeretszerzést.

Mindebből arra következtethetnénk, hogy a nyelv ennek a pusztá célszerűségnek van alárendelve, csak gyakorlati célokat szolgáló jelrendszer. Ha ez így lenne, nem különböznénk a beprogramozott robottól. A nyelv ennél sokkal több: „A nyelv az ember vallomása” — mondja Kosztolányi. A nemzet szellemi kincse, egységének legszilárdabb biztosítója, megmaradásának záloga, minden magasabb rendű emberi közösség első feltétele. Ezért félti ösztönszerűen minden nép a maga nyelvét, ezért fejt ki a legerősebb ellenállást a nyelvére törő mindenféle kísérlettel vagy erőszakkal szemben.

Minden népnek a maga nyelve tetszik a legjobban, éppúgy, ahogy minden anyának a saját gyermeke. Akárhány embernek pedig azt sugallja a lokálpatriotizmusa, hogy a szűkebb szülőföldjének a nyelve a leginkább figyelemre méltó. Vörösmarty szerint Fejér megyében, Bajza szerint Heves megyében beszélnek legszebben magyarul (Vö. Gombocz: MNy. XX. VII. 8.). Meddő dolog persze minden összehasonlító kísérlet. Valamennyi nyelv vagy nyelvjárás szépet adhat a maga nemében, nincsenek közöttük értékfokozatok.

Számunkra mégis legkedvesebb anyanyelvünk, a magyar nyelv. Ezen kezdtünk el beszélni, hiszen aki az első szavakat mondta nekünk, az édesanyánk, ezen a nyelven szólt hozzánk: Az *anyanyelv* elnevezés tehát igen találó. 1776-ban jelent meg ez a szó nyelvhasználatunkban. Németből való fordítás. Hamar meghonosodott s elterjedt. Korábban a *boni nyelv, szülő nyelv, anyai nyelv, nemzeti nyelv* kifejezések éltek hasonló jelentésben. Az anyanyelv a „lélek beszéde”. Álmunkban, öntudatlan állapotunkban, nagy fájdalomunkban ezen szólalunk meg, még akkor is, ha nem akarjuk. Mert vérünkbe ivódott, idegeinkben van, úgy hordozzuk magunkkal, mint a termézzettől kapott, megváltoztathatatlan külsőnket.

A gyermek a beszédhez szükséges szerveket, képességeket örökli, de a beszédet családjától, környezetétől kell megtanulnia, hogy aztán magában hordozza, az ajkán éljen, más hangszínnel, szójárással, kifejezési móddal, stílussal, mégis a nyelvközösség által érthetően. De „A nyelv nem csupán házi használatra tajkolt eszköz, nem csupán munkavezető jelrendszer és kereskedelmi rikkantás.” – írja Sütő András (Engedjétek hozzám jönni a szavakat. Kriterion, Bukarest, 1977. 17. l.). Az anyanyelvnek creje van, létének, működésének titkai lelkünk mélyén rejtőzködnek. Ezeket a titkokat érezzük meg az említett könyvből akkor is, amikor az író egy XIII. századi krónikást idézve a római császárkorba vezet vissza: A császár nem akarván, hogy birodalmának különböző népekhez tartozó gyermekei anyanyelvükön cseperedjenek fel, betiltotta körülöttük a *Szót* és az altagódalokat. Egy kísérleti csoportot bőségesen el látott eledellel s a szükséges holmikkal, de eltávolította mellőlük a szülőket, s a dajkákra és a gondozókra szótlanságot parancsolt. „Tudni szerette volna, ... vajon melyik nyelven fognak megszólalni: a legrégebben: zsidóul-e, vagy görögül, latinul, arabul? Avagy szülei nyelvén? De várakozása hiábavalónak bizonyult. A *gyermekek valamennyien megbaltak*. Nem élhettek babusgató gondoskodás, feléjük repeső vidámság nélkül, sem a szeretet szavai nélkül.” Lehet a középkori krónikás által feljegyzett történetben túlzás, az vízszint mindenképpen igaz, hogy a szónak bűvös hatalma van rajtunk, hogy nem zárhatjuk ki életünkéből. Legemberibb megnyilvánulásunk, a beszéd, a lélek táplálékává vált.

2. Ősidők óta az édesanya, a család, a közösség legszebb feladata, hogy az általa beszélt nyelvet, az emberi gondolkodás legméltóbb, legteljesebb kifejezőeszközét átadja a jövőnek. A gyermek sokszor hallja a körülötte levők beszédét. Fejlődő figyelme, emlékezete, utánzóképesége révén egyre több szó birtokába jut. A megtanult szavak és az általuk jelölt dolgok állandó szembesítésével, ébredező értelmével az elvont fogalmakat is felfogja s megnevezi. A kisgyermekkel való foglalkozás során nem győzünk felelni a sűrűn elhangzó kérdésekre. A beszédkörnyezet többnyire szívesen ki is elégíti a kíváncsiságot.

Ez a törekvés azonban nem marad meg minden családban, ha a gyermek serdülőkorúvá válik. Pedig a 10–14 évesek is legalább olyan érdeklődőek, kíváncsiak, mint az óvodás korúak. Kérdéseikre őszinte, tartalmas és meggyőző válaszokat szeretnének kapni. Máskor meg csupán azt várják, hogy meghallgassák őket. Ha ezeket az igényeket a család nem veszi tudomásul, nem táplálja, a lélek bezárul a szülő előtt. A fáradt, ideges vagy hallgató szülők mellett elnémul a gyermeki kíváncsiság. S ezt a serdülőnek nemcsak az érzelmi élete sínyli meg, hanem a beszédkulturája is. A gyermek megelégszik a baráti körben leggyakrabban használt, jól ismert kifejezésekkel, mondatsémákkal, hiszen kevés közlendőjét kis számú szókészletével, elszürkült, igénytelen stílusával is előadhatja. Régen megállapított tény, hogy gyermekeink keveset beszélnek. Amit elmondanak, az sokszor nem nevezhető folyamatos beszédnek. Pedig a családnak, elsősorban a szülőknek a feladata, hogy módot, alkalmat adjanak a beszélgetésre, vitára, még a napi munka után, esetleg egy televíziós műsor

elhalasztása árán is. Azt, hogy az iskolának milyen nagy szüksége van az anyanyelvi nevelésben a családra, a következő számvetés is igazolja: Tétélezzük fel, hogy egy 30–40-es létszámú osztályban a 45 perces órából ügyes szervezéssel a szaktanár minden gyermek számára biztosít 1–1 percet, hogy a tanuló a szaktárgyi témáról kifejtse gondolatait, szabatosan, igényesen beszéljen. Ez – a napi 5–6 órát alapul véve – 5–6 percet jelent. Mondanunk sem kell, bizony nagyon kevés. Persze a gyakorlat még szomorúbb „eredményt” produkál. Jól tudjuk, sokszor az osztály egy része órákon keresztül meg se szólal, csupán passzív befogadója az ott elhangzottaknak. Az iskola tehát a család segítségével nélkül nem tudja megoldani az anyanyelvi nevelés feladatát. A szülőn is múlik, hogy ezen a területen az iskolai és az otthoni környezet szerencsésen kielégíti-e egymást. A serkentést a helyes, szép beszédre a szűkebb környezetben is meg kellene kapnia a serdülőnek. Minél többféle témáról esik szó a családban (olvasmányélmények, mozilátogatás, színházi esték, rádió és televízió műsorai stb.), annál szélesebb lesz a 10–14 évesek látóköre, biztosabb az ítélete, gazdagabb a szókincse, kifejezőkészlete.

Gyermkeink nyelvi teljesítőképességét természetesen nemcsak azon mérhetjük le, hogy milyen gazdag a szókincsük, hány szónak ismerik a pontos jelentését, hanem azon is, hogy a beszédhelyzetektől, beszédpartaktól függően milyen mértékben tudják megválogatni a megfelelő nyelvi formákat. Ezeket többnyire a családban, a környezetükben megfigyelt nyelvhasználatból sajátítják el. A szülők műveltségi szintje nagymértékben befolyásolja a gyermek nyelvhasználati készségének alakulását. Nem mindegy tehát, mennyire igényesen fejezzük ki magunkat, ha munkahelyünkről, barátainkról, emberi kapcsolatainkról beszélünk. A családi nyelvhasználat nagy hatással van a gyermekekre. Ha a serdülő nyelvi kényelmességet, igénytelenséget tapasztal, ha szűkebb környezetében nem követelik meg tőle a nyelvi illemszabályokat, ha műveletlenség, modortalanság uralkodik körülötte, akkor nem alakul ki benne a nyelvi etikett iránti érzék. S ez a későbbiek során kellemetlen helyzetekbe hozza, hiszen megnehezíti számára az emberi kapcsolatteremtést. A nyelvi viselkedés faragatlansága, sutasága gátolja a társasági beilleszkedést, a közéleti szereplést.

Az otthon züllesztő nyelvi példája szomorú következményekkel járhat. Gyakran felszisszenünk, ha ocsmány szavakat, otromba jelzőket, izléstelen, trágár kifejezéseket hallunk a serdülők szájából. A beszédmodor eldurvulásának okait keresve a legtöbb szál a családhoz vezet. Amelyik családban nincs erkölcsi műveltség, ott nehezen várhatjuk, hogy a serdülő udvarias, emberi hangot használjon. Pedig ez nélkülözhetetlen a társas kapcsolatokban. A gyermeknek (a későbbi felnőttnek!) igen fontos, hogy személyiségének teljességét tudja megmutatni, hogy megértésre találjon, hogy környezetéhez sokrétűen viszonyuljon, ehhez pedig elengedhetetlen a megfelelő, az adott helyzetekhez alkalmazkodó nyelvi magatartás. Ennek alapját pedig a serdülő a családtól kapja meg.

A nyelvi tudatformálásban az eleven nyelvhasználat nevelő hatásán kívül más fontos tényezőket is figyelembe kell vennünk. Az irodalom, a népköltészet, a népi zenekultúra, népünk történelme, múltja stb. iránti szeretet felébresztésére gondolok elsősorban. A 3–6 éves gyermek még írni-olvasni sem tud, de már a mesék, a gyermekdalok, mondókák, gyermekversek szövegével ismerkedik meg. Szívesen tanulja ezeket, mert a nyelvi impresszióval egyidőben ritmusélményt nyújtanak számára. Erről a szívet melengető, a családi összetartozást is erősítő élményről később sajnos nagyon sok szülő lemond. Ahogy nő a gyermek, egyre ritkábban jut eszükbe, hogy verses köteteket forgassanak együtt, hogy – próbára téve emlékezetüket – felidézzék, s a gyermekkel együtt mondják pl. a Szeptember végén c. verset vagy a Szózatot. A családi ünnepek, baráti összejövetelek nagyszerű alkalmak arra, hogy felcsendüljenek a társaságban

gyönyörű népdalaink. Közös éneklésre inspirálhat a szórakozáson kívül az együtt végzett munka. Bensőséges, hangulatos családi légkör teremődik általa. A népdalok változatos témája, képi világa, érzelmi gazdagsága által gyermekeink nyelvi kultúrája is fejlődik.

A serdülők többsége bejárta már fél Magyarországot, sokan közülük külföldre is eljutottak. A családnak törődnie kell azzal, hogy a látottak kellőképpen gazdagítsák gyermekük ismereteit, érzésvilágát, anyanyelvét. A szülők jó szervezésén is múlik, hogyan készülnek fel gyermekeik lélekben az ilyen utakra. Kézbe veszik-e a térképet, útikönyvet, tudják-e hol, mit s miért érdemes megnézni. Felbecsülhetetlen az ilyen kirándulások személyiséget gazdagító élménye, szubjektív közelsége, forrósága. S mindez arra készíti a gyermeket, hogy olvasson, kérdezzen, beszéljen a látottakról, sőt az is gyakori, hogy levélben, naplóban stb. beszámol róla. A szókincsgyarapítás kítűnő eszközei lehetnek ezek. Biztatnunk kell a gyermeket ilyen alkotó jellegű tevékenységre, mert hozzájárul a fogalmazási és stílus-készség fejlesztéséhez. Írás közben válogat a szavak között, mérlegeli egy-egy kifejezés hangulatát, stílusértékét. Tudatosan törekszik az igényességre, hiszen az írás megőrzi, maradandóvá teszi gondolatait.

Sokat jelentenek a családban a könyvek. Ahol a szülők, a családtagok szeretnek olvasni, megbecsülik, gyűjtik a könyveket, s ahol a legifjabbak is rendelkeznek néhány kötettel, ott a nyelvi neveléshez igen hasznos segítő társat találtak. Ez a közvetett nevelési mód is igen hasznos, a szókincsgyarapítás, a stílusérzékenység, sőt a helyesírási készség fejlesztésének is fontos eszközévé válhat.

Az ideális szint természetesen az lenne, ha nemcsak a tanár, de a szülő is felhívna a gyermek figyelmét egy-egy szép, hatásos nyelvi fordulatra, pl. a közmondások, szólások tömörségére, egy-egy kifejezésben, nyelvi játékokban rejlő humorra, a népnyelv izeire, az irodalmi alkotások szépségére, vagy arra pl. hogy egy idős falusi ember milyen ízesen, dallamosan, színesen beszél. A beszédnek ugyanis nemcsak a tartalmi oldalával kell törődnünk, hanem a formaival, a technikaival is. Célszerű lenne megmutatni a nyelvünkben rejlő hangulati értéket, esztétikumot, hogy gyermekeink a beszéd tudatos értőjé, élvezőjé váljanak. A szép kiejtés elsajátításában sokat jelent a legjobb színészek szövegmondásának példája, a vers- és a prózamondóversenyek tapasztalata: segít megismerni a beszéd kellemes hangzását, színeit, finom árnyalatait. Ösztönzésül is szolgálhat, igényesebbé teheti a serdülőket saját beszédjükkel szemben, amely – sokszor tapasztaljuk – igénytelen, modoros, motyogó vagy éppen hadaró. El kellene érniünk a családban, hogy ne csak a kedvenc együttesek könnyűzenei műsorát hallgassa nagy élvezettel a serdülő, hanem akkor se kapcsolja ki a készüléket, ha az a fent említett műsorokat vagy éppen anyanyelvi műsort közvetít.

Ezt a példás nyelvhasználati mércét – jól tudjuk – a családok kis hányada mondhatja magáénak. Ahhoz, hogy a családban az anyanyelvi nevelés központba kerüljön, hogy a szülők megértsék saját szép szerepüket, magas fokú nyelvi tudatra és nyelvi műveltségre van szükség. Ennek eléréséhez segítenek a nyelv-művelő kiadványok, cikkek, jól hasznosíthatók a rádió és a televízió anyanyelvi adásai, s ezt a nemes célt szolgálja részben a tavaly megjelent új nyelv-művelő folyóirat, az *Édes Anyanyelvünk* is. S ha munkánk nem is kecsegtet gyors és látványos sikerekkel, akkor sem mondhatunk le arról, hogy felébredszük a szülőkből az anyanyelv használata, őrzése, átadása iránti felelősséget.

